

ONLINE TEČAJEVI ZA KNJIŽNIČARE KAO OBLIK CJELOŽIVOTNOG UČENJA

ONLINE COURSES FOR LIBRARIANS AS A FORM OF LIFELONG LEARNING

Lea Lazzarich
Sveučilišna knjižnica Rijeka
lea.lazzarich@svkri.hr

Evgenia Popović
Sveučilišna knjižnica Rijeka
epopov@svkri.hr

Stručni rad / Professional paper
UDK / UDC 023::374:004.7
Primljeno / Received: 17. 10. 2004.

Sažetak

Cjeloživotno učenje jedno je od bitnih elemenata pripreme za ulazak u društvo znanja, na kojem se temelji razvoj zemalja Europske unije. Ono podrazumijeva stjecanje i osuvremenjivanje svih vrsta sposobnosti, znanja i kvalifikacija tijekom čitava života. Online tečajevi pokazali su se kao dobar oblik takva obrazovanja. Pohađanje online tečajeva otvara i knjižničarima mogućnost stalnog obrazovanja kako bi spremno i uspješno odgovorali na upite struke, korisnika i informacijskog doba općenito. Stoga je u ovom radu, na temelju odabranog uzorka, ispitana dostupnost i kvaliteta online tečajeva za knjižničare u nekim od zemalja Europske unije.

Ključne riječi: cjeloživotno učenje, doživotno obrazovanje, online obrazovanje, online tečajevi, učenje na daljinu, elektroničko učenje, knjižničarstvo

Summary

Lifelong learning is one of the main elements in preparing to join the Society of Knowledge, and a fundamental issue indeed in the development of EU countries. It includes acquisition and modernizing of all kinds of skills, knowledge and qualifications throughout one's lifetime. Online courses proved to be a good form of lifelong education. Online courses offer also the possibility of lifelong learning for librarians, enabling them to answer readily to all the challenges set before them by their profession, the users, and the modern information era in general. This paper examines the availability and the standard of online courses for librarians in several EU countries, chosen by a random sample.

Keywords: lifelong learning, lifelong education, online education, online courses, long distance learning, e-learning, librarianship

Veliko područje rada i mogućnost napretka u svim segmentima načelo su razvoja Europske unije. Hrvatska kao zemlja kandidat za ulazak u Uniju, ubrzano se i ozbiljno priprema za integracijske procese. Te pripreme nisu zaobišle ni hrvatsko knjižničarstvo. Stoga će se u ovom radu, polazeći od teze da je neophodno poznavanje znanja i vještina knjižničarstva Unije, istaknuti važnost cjeloživotnog učenja te online tečajeva kao jednog od načina provođenja te vrste obrazovanja. Kako u Hrvatskoj još nema razvijenog tržišta online tečajeva za knjižničare, na temelju odabranog uzorka prikazat će se sadržaj i način izvođenja online tečajeva u nekim zemljama Europske unije.

1 Cjeloživotno učenje

Ideja cjeloživotnog učenja javlja se već u Platonovu djelu *Republika*, no prvi ju je put u potpunosti artikulirao Basil Yeaxlee (1883.-1967.), izvanredni profesor na katedri za psihologiju obrazovanja i predavač i mentor na Odsjeku za obrazovanje Sveučilišta u Oxfordu. U suradnji s Eduardom Lindemanom (1885.-1953.), profesorom socijalnog rada koji se bavio obrazovanjem odraslih, osmislio je intelektualni temelj za razumijevanje obrazovanja kao kontinuiteta u svakodnevnom životu, polazeći od različitih tradicija, npr., francuskog poimanja obrazovanja kao stalnog procesa te razvoja obrazovanja za odrasle u Velikoj Britaniji i Sjevernoj Americi.

Cjeloživotno učenje definira se kao aktivnost učenja tijekom života s ciljem unapređivanja znanja, vještina i sposobnosti unutar osobne, građanske, društvene i poslovne perspektive.¹ Ono podrazumijeva stjecanje i osuvremenjivanje svih vrsta sposobnosti, znanja i kvalifikacija kroz čitav život. Promicanje razvoja znanja i sposobnosti nužno mora podrazumijevati prilagodbu “društvu znanja” kroz aktivno sudjelovanje u svim sferama društvenog i ekonomskog života. Na taj će način pojedinci ne samo utjecati na vlastitu budućnost, već i promicati aktivno građansko društvo i demokraciju, mir i integriranu Europu.²

Kao sinonim pojmu cjeloživotno učenje često se rabi izraz doživotno (trajno, kontinuirano) učenje. Takvo izjednačivanje postupno se napušta. Razlika između cjeloživotnog učenja (*lifelong learning*) i doživotnog (trajnog, stalnog) obrazovanja (*lifelong education, continuing education*) u tome je što se cjeloživotno učenje odnosi na učenje i odgoj tijekom cijeloga života (od rođenja do smrti), dok se doživotno obrazovanje odnosi na učenje od završetka nekog stupnja formalnog (obično obveznog) obrazovanja do smrti ili do kraja radnog vijeka. Dok se cjeloživotnim učenjem i odgojem obuhvaća i usklađuje obrazovanje i odgoj djece, mladih i odraslih (prema načelu vertikalnog povezivanja), doživotnim se učenjem usklađuju samo oblici formalnog i neformalnog obrazovanja odraslih (prema načelu horizontalnog povezivanja).³

¹Mraović, Tatjana. Cjeloživotno učenje [citirano: 2005-02-02]. // Edupoint, rujan 2003. Dostupno na: <http://www.carnet.hr/casopis/17/clanci/5>

²Isto.

³Isto.

Formalno obrazovanje odnosi se na obrazovanje stečeno tijekom nekog oblika redovnog školovanja. No, u cjeloživotnom učenju sve se manje javlja formalno, a sve više neformalno obrazovanje, koje postaje okosnicom koncepta cjeloživotnog učenja, ali i odgovor na izazove koje postavlja informacijsko doba. Ono potiče razvoj osobnih mogućnosti, interesa i talenata, što je osobito važno pri zapošljavanju, odnosno prepoznavanju interesa za budući poziv kao i pri odabiru željenoga radnog mjesta.

Informacijsko doba obilježeno je stalnim razvojem informacijsko-komunikacijske tehnologije. No, pokazalo se da sama tehnologija, kao ni tradicionalna pismenost nisu u današnjim uvjetima dostatne. Pismenost za 21. stoljeće uvodi novi skup vještina i znanja potrebnih za uspješan i kvalitetan život u društvu znanja.⁴ Te vještine i znanja mogu se steći upravo kroz sustav cjeloživotnog učenja, koje se, podržano informacijsko-komunikacijskom tehnologijom, sve više odvija u interaktivnom odnosu učitelja i učenika.

U takvom odnosu, učitelj više nije klasičan predavač, a učenik pasivan sudionik u obrazovnom procesu. Dapače, svojom aktivnošću učenik utječe na vlastiti napredak, usvajanje znanja, ali i na učitelja i njegove metode poučavanja.

Cjeloživotno učenje imperativ je i knjižničarske struke jer danas knjižničar kao informacijski stručnjak mora, među ostalim, mnogo znati o računalima, programima, mrežnom okruženju, digitalnim zbirkama itd. Drugim riječima, stalno mora svladavati, prihvaćati 'u hodu' znanja i vještine koje sasvim sigurno nije mogao usvojiti tijekom školovanja.⁵ Trajno, cjeloživotno učenje stoga je cilj svakog knjižničara, ali i obveza menadžmenta knjižnice. Među različitim oblicima cjeloživotnog učenja, online tečajevi pokazali su se dobrim putem za usvajanje novih spoznaja i vještina.

2 Online tečajevi

Strateški dokument Europske komisije (The eLearning action plan, 2001.)⁶ definira online obrazovanje kao proces zasnovan na korištenju novih multimedijalnih tehnologija i interneta radi unapređenja kvalitete učenja, i to putem olakšavanja pristupa izvorima i uslugama. Unescov pak dokument o ulozi informacijsko-komunikacijske tehnologije u obrazovanju⁷ naglašava potrebu cjeloživotnog učenja nastavnika za rad s novim tehnologijama, za što je, nesumnjivo, posebno važno na koji će se način knjižnice uključiti u te procese.⁸

⁴Špiranec, Sonja. Informacijska pismenost – ključ za cjeloživotno obrazovanje [citirano: 2005-02-02]. // Edupoint 3, (rujan 2003). Dostupno na: <http://www.carnet.hr/casopis/17/clanci/1>

⁵Lazzarich, Lea. Kontinuirana edukacija informacijskih stručnjaka ili možete li dobiti posao. // Edukacija korisnika i knjižničnog osoblja : zbornik radova / 5. dani specijalnog knjižničarstva Hrvatske, Opatija, 10. i 11. travnja 2003. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2004. Str. 71.

⁶Communication from the Commission to the Council of the European Parliament. The eLearning action plan. Brussels, 28. 3. 2001. Dostupno na: http://europa.eu.int/eur-lex/en/com/cnc/2001/com2001_0172en01.pdf

⁷Major programme V, Communication and information. Dostupno na: http://portal.unesco.org/ci/en/file_download.php/f18127b1194301d8c96be3af8a222f48c5_en.pdf

⁸Aparac-Jelušić, Tatjana. Obrazovanje na daljinu i podrška knjižnica [citirano: 2005-02-28]. // Edupoint 4, (studen 2004). Dostupno na: <http://www.carnet.hr/casopis/29/clanci/1>

Prvi su online tečajevi bili oblikovani po uzoru na koncept učioničke nastave, ali su uskoro otkrivene i iskorištene prednosti dostupne tehnologije. Isto tako, i u tradicionalne su se tečajeve počeli uvoditi elementi online obrazovanja (komunikacija putem elektroničke pošte, virtualne konzultacije, radni materijali dostupni putem mreže) pa, primjerice, britanski Vodič za online učenje⁹ dijeli tečajeve prema udjelu tehnologije u izradi nastavnog materijala na mreži na tradicionalne, koji su u većoj ili manjoj mjeri podržani informacijskom tehnologijom, te na tečajeve koji se u cijelosti odvijaju online.

Online tečajevi predstavljaju najelastičniji model obrazovanja. Možemo ih odabrati prema dobi, razini predznanja, količini znanja koju možemo ili želimo usvojiti, brzini kojom želimo učiti, količini ponavljanja koja nam je potrebna, cijeni i trajanju. O razini odabrana tečaja ovisi hoćemo li steći diplomu koja će imati globalno značenje, potvrdu za obavljanje određenog posla ili ćemo samo provjeriti vlastito znanje.

Online tečaj može ponuditi svako sveučilište, knjižnica ili tvrtka koja iskazuje stratešku opredijeljenost za uvođenje informacijskih tehnologija u sveukupno poslovanje ustanove, uključujući i strateški plan za njezino uvođenje u nastavu,¹⁰ koji uključuje i sustavno educiranje nastavnog osoblja i osoblja za podršku (tehničkog osoblja, knjižničara, dizajnera). Isto tako, tečajevi moraju biti dobro osmišljeni kako bi se odvijali po točno utvrđenim parametrima.¹¹ Također je neophodno obavijestiti polaznike o predznanju koje se od njih očekuje, upoznati ih s literaturom koja je potrebna za rad, cijenom tečaja te osigurati odgovarajuću tehnologiju i upute za rad s njom.

Online tečaj može ponuditi svaka organizacija koja zadovoljava sve metodološke razine obrazovanja i nudi mogućnosti bliske polaznicima uvijek imajući u vidu razvoj tehnologije, ali i obrazovnih mogućnosti te potreba na tržištu informacija. Online tečajevi moraju biti maksimalno fleksibilizirani uvažavajući optimalne uvjete organizatora (s obzirom na tehnologiju), kvalitete tečaja (metode i tehnike rada) i razine polaznika (predznanje, napredovanje, plan učenja).

3 Online tečajevi u Europskoj uniji

Dostupnost i kvalitetu sadržaja online tečajeva u zemljama Europske unije istražili smo na sljedećim mrežnim stranicama: UNESCO Libraries Portal¹² i Elearningeuropa.info.¹³

⁹E-learning centre's. // Guide to e-learning [citirano: 2005-02-02]. Dostupno na: <http://e-learningcenter.co.uk/guide2learning>

¹⁰Aparac-Jelušić, Tatjana. Obrazovanje na daljinu i podrška knjižnica [citirano: 2005-02-28]. // Edupoint 4, (studen 2004). Dostupno na: <http://www.carnet.hr/casopis/29/clanci/1>

¹¹Holley, D. Which room is the virtual seminar please? // Education & training 44, 3(2002), 112-121.

¹²UNESCO Libraries Portal [citirano: 2004-09-14]. Dostupno na: http://www.unesco.org/webworld/portal_bib/Training/Online_courses

¹³Elearningeuropa.info [citirano: 2004-09-14]. Dostupno na: <http://www.elearningeuropa.info>

Izabrali smo online tečajeve koji su udovoljavali vrstama tečajeva definiranim u Vodiču za online učenje, te se isticali kvalitetom sadržaja i načinom izvođenja tečaja, te kvalitetom i dostupnosti nastavnog materijala. Kvaliteta i dostupnost tečaja analizirana je prema sljedećim parametrima: pravo pristupa, ponudeni nastavni oblici (grupni ili individualni rad, online ili kombinirani s klasičnim oblicima rada), trajanje, jezik/jezici tečaja, dobivanje potvrde o završenom tečaju. Uz opis navedenih parametara, kao važan podatak istaknuta je i cijena tečaja.

Prva dva tečaja odnose se na stručno usavršavanje u knjižničarstvu, kao i na informacijsku pismenost općenito. Ostali su tečajevi relevantni za studij knjižničarstva, kako dodiplomski tako i poslijediplomski.

3.1 Palestra Internet Panta Rei¹⁴

Tečaj nudi online radionice, mentorsku poduku i individualni rad. Polaznik može odabrati sljedeće obrazovne sadržaje: pretraživači online (mrežnih) sadržaja, upravljanje knjižnicama, upravljanje promjenama, metapodaci i Dublin Core, XHTML, kreiranje weba, internet u knjižnicama – standardi, politika i pravni aspekti, zaštita privatnosti, autorsko pravo u knjižnicama. Raspored odvijanja tečaja: online radionica 24 sata u toku 4 tjedna, mentorski rad 12 sati u 4 tjedna i individualna poduka 5 sati u 2 tjedna. Jezici tečaja su engleski i talijanski. Potvrda o stručnom usavršavanju slijedi nakon ispita. Sredstva koja je potrebno izdvojiti ovise o sadržaju i obliku usavršavanja, a kreću se od 100 do 300 eura.

3.2 Bibweb¹⁵

Projekt Bibweb rezultat je suradnje Sveučilišne knjižnice Varšava, informacijskog servisa EBIB i zaklade Bertelsmann. Cilj je projekta osposobljavanje knjižničara za rad u internetnom okruženju (osnove rada u internetnom okruženju, tehnike pretraživanja i organiziranja informacija na internetu, planiranje i izrada vlastitih internetnih sadržaja), što je ujedno i sadržaj svih ponuđenih online tečajeva. Održavaju se u slobodnom vremenu polaznika. Jezici tečajeva su njemački i poljski. Potvrda o stručnom usavršavanju slijedi nakon ispita. Cijena je svakog modula oko 25 eura.

3.3 Curso de postgrado Gestión de los recursos digitales en la empresa¹⁶

Španjolsko Sveučilište Jaume I. organizira poslijediplomski tečaj kojemu je cilj usavršiti informacijske stručnjake za rad s digitalnim dokumentima (prikupljanje, organiziranje, korištenje i arhiviranje) u javnim i privatnim poduzećima. Tečaj se sastoji od teorije i prakse, ustrojene u sedam modula: Projekti upravljanja znanjem, Korisnici informacija, Pristup i upravljanje informacijskim dokumentima, Organizacija baza podataka, Upravljanje sadržajima weba, Evaluacija i organizacija

¹⁴Palestra Internet Panta Rei [citirano: 2004-09-15]. Dostupno na: <http://www.palestrainternet.it>

¹⁵Bibweb [citirano: 2004-09-15]. Dostupno na: <http://www.bibweb.pl>

¹⁶Curso de postgrado Gestión de los recursos digitales en la empresa [citirano: 2004-09-17]. Dostupno na: <http://www.uji.es/cd/digitemp/index.html>

mrežnih izvora za poduzeća, Organizacija i održavanje elektroničkih dokumenata. Jezik tečaja je španjolski. Tečaj se organizira kroz čitavu akademsku godinu. Diploma koja se dobiva po završetku tečaja nosi naziv: specijalist za upravljanje digitalnim izvorima u poduzećima. Cijena je tečaja 530 eura.

3.4 Sveučilište u Walesu, Aberystwyth¹⁷

Odsjek za informacijske studije u okviru Jedinice za otvoreno učenje organizira dodiplomske i poslijediplomske studije i pruža potporu polaznicima online tečajeva. Ponuđeni su sljedeći programi:

- dodiplomski program informacijskih i knjižničnih studija koji omogućuje stjecanje znanja i vještina o organizaciji, upravljanju i pronalaženju informacija u današnjem društvu,
- poslijediplomski program informacijskih i knjižničnih studija koji razvija vještine informacijskog osoblja za odabir, organizaciju i korištenje informacija u tiskanom, elektroničkom i multimedijalnom formatu,
- poslijediplomski studij iz upravljanja knjižničnim i informacijskim uslugama koji je namijenjen usavršavanju vještina voditelja knjižničnih i informacijskih usluga kako bi se pripremili za promjene koje donosi ubrzani razvoj tehnologije.

Svi navedeni programi provode se u online nastavi i studijskim školama koje se održavaju jednom godišnje na Sveučilištu, a neophodne su za svladavanje praktičnih obrazovnih sadržaja. Dodiplomski studij mogu upisati djelatnici u informacijskom i knjižničarskom okruženju. Za upis na poslijediplomski studij potrebno je završeno obrazovanje na dodiplomskoj razini, a za studij upravljanja knjižničnim i informacijskim uslugama i minimalno pet godina radnog iskustva u struci. Jezik tečajeva je engleski. Vrijeme koje je potrebno izdvojiti za studij ovisi o svakom polazniku, od dvije do maksimalno pet godina. Cijene tečajeva nisu objavljene na mrežnim stranicama, već su dostupne tek kod prijave za pojedini tečaj.

3.5 Sveučilište Northumbria¹⁸

Sveučilište organizira sljedeće poslijediplomske studije:

- informacijski studij namijenjen informacijskim stručnjacima koji žele usavršiti znanje i pronaći mjesto u učećem društvu,
- studij informacijskog i knjižničnog upravljanja za stjecanje znanja i vještina prikupljanja, analize, pohrane i korištenja informacija,
- studij upravljanja mrežnim okruženjem za stjecanje znanja i vještina potrebnih za izradu i upravljanje informacijama u online okruženju,
- međunarodni informacijski studij koji je organiziran u suradnji sa Sveučilištem u Parmi; cilj je studija izgraditi međunarodni kontekst za djelovanje

¹⁷University of Wales, Aberystwyth [citirano: 2004-09-17]. Dostupno na: <http://www.aber.ac.uk/distance>

¹⁸Northumbria University [citirano: 2004-09-15]. Dostupno na: http://online.northumbria.ac.uk/prospectus/sch_coursesearch.asp

informativskih stručnjaka, kroz edukativne sadržaje koji obuhvaćaju: teorijske osnove upravljanja informacijama, upravljanje promjenama i razvoj novih usluga u kontekstu razvoja tehnologije.

Za upis na studij potrebno je završeno obrazovanje na dodiplomskoj razini iz područja knjižničarstva ili srodnih područja. Jezik je engleski, a vrijeme trajanja dvije akademske godine. Cijene nisu dostupne na mrežnim stranicama. Informacije o pojedinom usmjerenju i uvjetima pohađanja mogu se dobiti izravno na kontakt adresi Sveučilišta.

3.6 Sveučilište Humboldt u Berlinu¹⁹

Na Sveučilištu se organizira poslijediplomski studij iz knjižničnih znanosti. Nudi usvajanje teorijskih i praktičnih znanja o metodama i radu knjižničnih sustava, vještine organizacije informacijskih procesa, upravljanje knjižnicama i informacijama i vođenje knjižnične politike. Nastava se izvodi u kombinaciji samoučenja i praktičnih tečajeva. Za upis na studij potrebno je završeno obrazovanje na dodiplomskoj razini iz područja knjižničarstva ili srodnih područja. Jezik je njemački. Studij traje dvije akademske godine.

4 Zaključak

Cjeloživotno učenje već sada je postavljeno kao jedini održivi model prisutnosti na tržištu i konkurentnosti u knjižničarskoj struci. Stoga online obrazovanje valja proučiti kao model usvajanja novih vještina, indikator tržišnih potreba, ali i nužnu pripremu za globalnu radnu sredinu.

Ulaskom Hrvatske u Europsku uniju obrazovani knjižničar mora biti spreman na izazove informacijskog tržišta koji se odnose na prilagodljivost radnoj sredini, sudjelovanje u međunarodnim projektima, sudjelovanje u radu raznih tijela Europske unije unutar knjižničarske struke i dr. Ponuđeni online tečajevi samo su dio razvijene mreže bogatih obrazovnih sadržaja cjeloživotnog učenja, koji knjižničarima nude ciljano, usko profilirano cjeloživotno obrazovanje u svrhu poboljšanja kvalitete knjižničnih usluga, odnosno uspješnog suočavanja sa svim izazovima koje postavlja struka, korisnik i vrijeme.

¹⁹Humboldt Universität zu Berlin, Institut für Bibliothekswissenschaft [citirano: 2004-09-17].
Dostupno na: <http://www.ib.hu-berlin.de/~fern/fernstudium>

LITERATURA

Aparac-Jelušić, Tatjana. Distance education in the LIS field. // Vloga specialnih in visokošolskih knjižnic v procesu evropske intergracije : zbornik referatov, 10. strokovno posvetovanje specialnih knjižnic in 3. strokovno posvetovanje visokošolskih knjižnic s mednarodno udeležbo. Ljubljana, 2004.

Aparac-Jelušić, Tatjana. Obrazovanje na daljino i podrška knjižnica [citirano: 2005-02-28]. // Edupoint 4(studeni 2004). Dostupno na: <http://www.carnet.hr/casopis/29/clanci/1>

Bibweb [citirano: 2004-09-15]. Dostupno na: <http://www.bibweb.pl>

Castells, Manuel. Informacijsko doba. Zagreb : Golden marketing, 2000.

Communication from the Commission to the Council of the European Parliament. The eLearning action plan. Brussels, 28. 3. 2001. Dostupno na: http://europa.eu.int/eur-lex/en/com/cnc/2001/com2001_0172en01.pdf

Curso de postgrado Gestión de los recursos digitales en la empresa [citirano: 2004-09-17]. Dostupno na: <http://www.uji.es/cd/digitemp/index.html>

E-learning centre's. // Guide to e-learning [citirano: 2005-02-02]. Dostupno na: <http://e-learningcenter.co.uk/guide2learning>

Elearningeuropa.info [citirano: 2004-09-14]. Dostupno na: <http://www.elearningeuropa.info>

Fischer, Gerhard. Lifelong learning - more than training. // International journal of continuing engineering education and life-long learning. Dostupno na: <http://l3d.cs.colorado.edu/~gerhard/papers/11199.pdf>

Holley, D. Which room is the virtual seminar please? // Education & training 44, 3(2002), 112-121.

Humboldt Universität zu Berlin, Institut für Bibliothekswissenschaft [citirano: 2004-09-17]. Dostupno na: <http://www.ib.hu-berlin.de/~fern/fernstudium>

Lazzarich, Lea. Kontinuirana edukacija informacijskih stručnjaka ili možete li dobiti posao. // Edukacija korisnika i knjižničnog osoblja : zbornik radova / 5. dani specijalnog knjižničarstva Hrvatske, Opatija, 10. i 11. travnja 2003. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2004.

Major programme V, Communication and information. Dostupno na: http://portal.unesco.org/ci/en/file_download.php/f18127b1194301d8c96be3af8a222f48c5_en.pdf

Mraović, Tatjana. Cjeloživotno učenje [citirano: 2005-02-02]. // Edupoint 3, (rujan 2003). Dostupno na: <http://www.carnet.hr/casopis/17/clanci/5>

VJESNIK BIBLIOTEKARA HRVATSKE 48, 1(2005)

Northumbria University [citirano: 2004-09-15]. Dostupno na: http://online.northumbria.ac.uk/prospectus/sch_coursesearch.asp

Palestra Internet Panta Rei [citirano: 2004-09-15]. Dostupno na: <http://www.palestrainternet.it>

Špiranec, Sonja. Informacijska pismenost – ključ za cjeloživotno obrazovanje [citirano: 2005-01-27]. // Edupoint 3, (rujan 2003). Dostupno na: <http://www.carnet.hr/casopis/17/clanci/1>

Taylor, Robert W. Pros and cons of online learning - a faculty perspective. // Journal of European industrial training 26, 1(2002), 24-37.

UNESCO Libraries Portal [citirano: 2004-09-14]. Dostupno na: http://www.unesco.org/webworld/portal_bib/Training/Online_courses

University of Wales, Aberystwyth [citirano: 2004-09-17]. Dostupno na: <http://www.aber.ac.uk/distance>